

ימי הביניים – בין היסגרות להיפתחות

●●● לסרטון

- קהל יעד: לכיתות ז ומעלה
- זמן: שיעור אחד עד שני שיעורים
- נושאים:
- היכרות עם חיי היהודים בימי הביניים
- המידה והאופן של ההשפעות החיצוניות על הייחודיות שלנו
- הבנת המורכבות של החיים בסביבה תרבותית שונה ושל הצורך במציאת איזון נכון בין השתלבות בסביבה ושמירה על הייחודיות

החומרים הנלווים למערך:

[פעילות בצבעים](#)

[משחק ראש בראש](#): "בין היסגרות להיפתחות"

[מצגת](#): "ימי הביניים – בין היסגרות להיפתחות"

[מצגת](#): "בין היסגרות להיפתחות – מה קורה היום"

[השיר](#): העברית החדשה – "התקווה 6"

[ציר זמן – ההיסטוריה היהודית](#) ציר זמן נלווה לסדרת הסרטונים

פתיח

התחילו להקרין את הסרטון, ועצרו בשאלה "האם אנחנו יכולים להיפתח אל העולם מבלי לוותר על הייחודיות שלנו?" (דקה 0:28). דונו בשאלה הזאת, אפשר לתת דוגמאות מהחיים.

לפניכם פעילות אינטראקטיבית הממחישה באמצעות צבעים את רעיון האיזון בין שמירה על הייחודיות לבין השפעות חיצוניות.

הנחיות לפעילות: בחרו בצבע הצהוב, ואז בחרו כחול. קיבלתם כמובן צבע ירוק. כעת לחצו עוד ועוד על הצהוב: מתי הפסיק הצבע להיות ירוק וחזר להיות צהוב? כמה צהוב צריך להוסיף כדי שהירוק ייעלם לגמרי? גם כשהצבע כבר נראה לנו צהוב, אנחנו יודעים שיש בו קצת ירוק, אף על פי שאין רואים אותו. האם יש משמעות לירוק הזה, כלומר האם הצהוב מחק לגמרי את הירוק או "בלע" אותו?

<https://trycolors.com> **קישור לפעילות:**

דיון קצר לסיכום הפעילות: מה הפעילות מבקשת ללמד אותנו על השפעות תרבותיות חיצוניות?

חלק 1: צפייה מונחית בסרטון

לפני שתמשיכו להקרין את הסרטון, ספרו בקצרה על על תקופת ימי הביניים:

על פי המקובל ביהדות, תקופת ימי הביניים נמשכה בערך מהמאה ה-5 ועד המאה ה-17. בתקופת ימי הביניים היו היהודים מפוזרים ברחבי העולם. הם חיו בקהילות משלהם בתוך ערים ומדינות נוצריות ומוסלמיות והיו כפופים לשלטון המדינה שבה הם התגוררו, וכמובן היה קשר בין היהודים לאוכלוסייה המקומית. התקופה מאופיינת בעלויות ובמורדות – בין חיים משגשגים ויחסים טובים עם הסביבה ובין רדיפות, אנטישמיות וגירושים. במקומות מסוימים ובתקופות מסוימות היה היחס מכבד, ויהודים אף מילאו תפקידי מפתח בחצרות מלכים. בתקופות אחרות או במקומות אחרים היו חוקים מפלים והסביבה הייתה עוינת. היהודים השתלבו בכלכלה ובתרבות, ותחומי העיסוק העיקריים שלהם היו מסחר, מלאכות, וכן ענייני כספים כגון הלואה בריבית. (ההלכה היהודית אוסרת על יהודים להלוות כסף ליהודים אבל מתירה להלוות לגויים. לנוצרים אסור להלוות בריבית כלל, ולכן יהודים עסקו במקרים רבים בהלוואת כסף לנוצרים.) היהודים לא יכלו לחיות חיים יהודיים בלי להשתייך לקהילה היהודית, ומסגרת הקהילה היא שאפשרה להם לשמור על זהותם היהודית ולקיים אורח חיים יהודי. הקהילה היהודית הייתה מעין שלטון עצמי של היהודים בתוך חברה זרה. בית הכנסת היה עמוד התווך של הקהילה, והיו בה גם מוסדות החינוך, בית דין, ארגוני רווחה ועוד. לקהילה היו סמכויות שיפוט, אכיפה וענישה, וכל חברי הקהילה היו כפופים לה.

המצב המיוחד הזה הוליד התמודדויות מסוגים שונים והעלה מגוון שאלות. אחת מהן היא שאלת ההיסגרות לעומת ההיפתחות שבה עוסק הסרטון. כדאי ללוות הסבר זה במפת העולם שמסומנים בה המקומות שהיו בהם קהילות יהודיות גדולות בימי הביניים, וכך להמחיש את הפיזור הגאוגרפי של היהודים בתקופה זו.

המשך צפייה מונחית בסרטון:

המשיכו את הצפייה בסרטון עד דקה 0:51. עצרו ובקשו מהתלמידים להציג במילים שלהם את שתי העמדות בדילמה המוצגת בסרטון. (מצד אחד אם נחקור את הספרים של העמים שמסביבנו, נלמד מהחוכמה שלהם, ומצד אחר אם ניפתח לתרבות שסביבנו, נאבד את הקשר למסורת.)

המשיכו לצפות בסרטון עד דקה 3:05 ושחקו [במשחק "ראש בראש" – בין היסגרות להיפתחות](#).

המשחק מציג את העמדות של רבי יהודי הלוי (התומך בהיפתחות לסביבה הלא יהודית) ושל רבי סעדיה גאון (המתנגד לה). על התלמידים למיין את ההיגדים לפי תפיסות עולמן של הדמויות.

המשיכו לצפות בסרטון עד דקה 3:27 – "שמע את האמת מפי מי שאמרה". עצרו ושאלו את התלמידים: למה התכוון רמב"ם?

לאחר הצפייה בסרטון ערכו דיון קצר על שלוש העמדות המוצגות בו:

1. ממה חשש רבי יהודה הלוי?
2. מה הייתה עמדתו של רמב"ם?
3. "הישרדות היא לא תופעה של היסגרות אלא דווקא מהלך הפוך של היפתחות" – מה פירוש? האם אתם מסכימים? הסבירו.

חלק 2: חיי היהודים בסביבה הלא יהודית בימי הביניים

הסרטון עוסק בעיקר בהשפעות החיצוניות על היהודים בתחום הספרות וההגות ובמידת הפתיחות של היהודים להשפעות אלו, אבל ההתמודדות של היהודים עם השפעות הסביבה הלא יהודית וההתלבטות כיצד ועד כמה להשתלב בה היו בכל תחומי החיים.

הקרינו את [המצגת](#) – "ימי הביניים – בין היסגרות להיפתחות".

בקשו מהתלמידים:

- לנסות להבין מה המצב המתואר בכל תמונה
- להסביר כיצד בא לידי ביטוי בתמונה האופן שבו היהודים הושפעו מסביבתם והשתלבו בה.

אלה הפריטים שבמצגת:

<p>רמז: עם מי אתם משחקים בשעות הפנאי?</p> <p>תשובה: בילוי ופנאי משותפים של יהודי ומוסלמי מלמדים שיהודים חיו חיי שיתוף עם סביבתם ושהיו להם קשרים חברתיים איתה.</p>	 <p>מתוך ספר המשחקים של המלך אלפונסו החכם, ממלכת קסטיליה, 1238</p> <p>חכם יהודי וחכם מוסלמי משחקים שחמט, קסטיליה, המאה ה-13.</p>
<p>רמז: שימו לב לכיתוב על הקערה: כתוב בה "פסח", "מצה" "מרור" בטעויות כתיב. מה הן מעידות על מוצאו של הכותב?</p> <p>תשובה: כנראה את הקערה יצר בעל מלאכה לא יהודי שלא הכיר את האותיות העבריות ולכן כתב בטעויות. אם אכן בעל מלאכה לא יהודי יצר חפץ יהודי דתי, פירוש הדבר שהיהודים לא חששו לקיים את מצוות הדת ולקיים אורח חיים יהודי בסביבה לא יהודית, וכן שהיו להם קשרי עסקים עם לא יהודים.</p>	 <p>קערת פסח, ספרד, 1480 בקירוב</p>
<p>רמז: נסו לגלות מיהו היהודי בתמונה על פי הלבוש של כל אחת מהדמויות.</p> <p>תשובה: השירה לפני אנשי מלכות ודת הייתה מקובלת ונפוצה בעולם הנוצרי. זו דוגמה לכך שהיהודים השתלבו גם בתחומים לא יהודיים מסורתיים ואף התפרסמו בעולם הנוצרי. את הזמר היהודי שבציור ניתן לזהות על פי הכובע המיוחד שלראשו שהיה קרוי גם כובע היהודים ושהיהודים נדרשו לחבוש בתקופה ההיא. מסימון היהודים בפריט לבוש מיוחד אפשר להסיק שלבושם היה כלבושם של האנשים בסביבתם.</p>	 <p>זיסקינד מטרימברג בציור בקודקס מאנסה</p> <p>הזמר הנווד זיסקינד היהודי שר לבישוף.</p>

<p>תשובה: אחד הקשרים העיקריים ביותר בין היהודים לנוצרים היה הקשר הכספי. נוצרים רבים לוו כסף מיהודים, ועסקים אלו יצרו במקרים רבים יחסים קרובים בין יהודים לנוצרים. (לעיתים יחסים אלו עוררו שנאה ואנטישמיות.)</p>	 <p>יהודי בעסקה כספית עם נוצרי</p>
<p>רמז: באיזו שפה כתוב הקטע מהמצבה? תשובה: הכתובת בעברית על מצבתו של פרננדו השלישי, מלך קסטיליה, היא עדות לשילובם של היהודים בחברה הכללית בספרד בתקופה זו ולמעמדם הגבוה עד כדי כך שאפילו כתובת על מצבה של מלך לא יהודי כתובה בעברית.</p>	 <p>קטע ממצבתו של פרננדו השלישי, מלך קסטיליה, המאה ה-13</p>
<p>רמז: אברהם אבן עזרא היה פרשן התורה, בלשן, פילוסוף וגם אסטרונום ואסטרוולוג. תשובה: אסטרוולוגיה, אסטרונומיה, מתמטיקה ועוד היו תחומים מפותחים מאוד בקרב המוסלמים בספרד בימי הביניים. יהודים הושפעו מכך, והיו יהודים כמו אבן עזרא, שחי בספרד במאה ה-12, שבד בבד עם עיסוקם בתחום היהדות והדת עסקו גם בתחומים אלו. (על שמו של אבן עזרא אפילו קרוי מכתש על הירח – Abenezra!)</p>	 <p>אברהם אבן עזרא קורא בכוכבים.</p>
<p>רמז: לולא הכיתוב בעברית האם הייתם יודעים באיזו מהתמונות מצולם המסגד ובאיזו בית הכנסת? תשובה: אפשר למצוא דמיון רב בין בתי כנסת למסגדים של ימי הביניים בספרד. היו להם מאפיינים מיוחדים, כגון עמודים עם קשתות מיוחדות וקישוטים על הקירות – קליגֶרֶפֶיה (עיטורי אותיות במסגדים בערבית, ובבתי כנסת בעברית) ועֶרְבֶּסְקוֹת (דגמים חוזרים של עיטורים).</p>	 <p>קיר מהמסגד הגדול בקורדובה (המשמש כיום כנסייה) וקיר בית הכנסת שמואל הלוי בטולדו</p>

חלק 3: ומה קורה היום?

ניתן לבחור רק אחד או שניים מהסעיפים בחלק זה, לפי הזמן המוקדש לנושא.

1. שילוב של תרבויות – קומיקס

גם בימינו אנו עוסקים בשאלה באיזו מידה עלינו לשלב מרכיבים מתרבויות אחרות בתרבות המקומית בישראל ועד כמה עלינו להיות פתוחים להשפעות חיצוניות.

הפנו את התלמידים ל**מצגת**: "בין היסגרות להיפתחות – מה קורה היום"

כל אחד מצוירי הקומיקס שבמצגת מציג השפעה חיצונית על התרבות הישראלית או התמודדות עם שאלת הפתיחות לעולם בימינו. על התלמידים לזהות את ההשפעה ולתאר אותה במילים.

ההשפעות המוצגות בצוירי הקומיקס:

- ◀ מילים לועזיות שנכנסות לשפה העברית
- ◀ שמות לועזיים ושמות עבריים
- ◀ מקצועות ותוכני לימוד כלליים בבתי ספר
- ◀ מוזיקה לועזית ומוזיקה עברית ברדיו ובכלל
- ◀ בכלל תרבות – סרטים – האם לקדם במיוחד סרטים ישראליים? מחזות תיאטרון – האם להעלות יותר מחזות ישראליים? ספרות – האם להוציא יותר ספרות מקור או להשוות את קידום ספרות המקור ואת קידום הספרות המתורגמת?
- ◀ חיים על פי לוח השנה הלועזי ולוח השנה העברי
- ◀ טיולים בארץ (אתרים היסטוריים, מקומות שמזכרים בהתנ"ך ועוד) וטיולים בחו"ל

2. העברית החדשה

השמיעו את השיר **העברית החדשה** של להקת "התקווה 6".

פעילות בקבוצות: כל קבוצה תכתוב את כל המילים הלועזיות שהיא שומעת בשיר.

לאחר ההקשבה לשיר, בסבב, כל קבוצה תאמר מילה לועזית שהיא שמעה בשיר. הקבוצה שתכתוב יותר מילים היא המנצחת.

אפשר לבצע את הפעילות גם בלמידה בזום: כל תלמיד יכתוב לעצמו את כל המילים הלועזיות שהוא שומע בשיר, ובסבב כל תלמיד יאמר מילה ויבדוק אם הוא כתב גם את המילים שאומרים התלמידים האחרים. מי שיכתוב יותר מילים הוא המנצח.

דיון:

- ◀ על איזו תופעה השיר מדבר?
- ◀ איזה מסר רצו מחברי השיר להעביר?

3. מצבים בחיים

בזוגות או קבוצות: כל קבוצה תבחר את אחת ההשפעות שבפעילות א' ותמציא מצב בחיים שממחיש את הדילמה. אפשר להציג את המצב באמצעות שיחת וואטספ, תצלום סרטון, המחזת הסצנה וכו'.

דוגמאות למצבים בחיים:

- א. נער מחליט לקרוא ללהקה שלו בשם לועזי. סבו מעדיף שהשם יהיה עברי, והוא אינו מרוצה. הוא מנסה לשכנע את נכדו לשנות את השם, ואילו חבריו מנסים לשכנע אותו לשמור על השם הלועזי.
- ב. שיחה בין בן לאימו: ההורים החליטו שהפעם במקום החופשה השנתית בחו"ל הם יטיילו בשביל ישראל.

סיכום

בימינו העולם השתנה: הרבה יותר קל לעבור ממקום למקום ולהעביר סחורה ומידע, וכמובן התקשורת והאינטרנט מחברים בין קצוות העולם. העולם נהיה גלובלי. הסבירו לתלמידים מהי גלובליזציה:

גלובליזציה היא התהליך שבו מוצרים, כסף, מידע וגם בני אדם עוברים במהירות ממדינה למדינה ומחברה לחברה בלי שהמרחק או הגבולות בין המדינות או הבדלים תרבותיים וכדומה יעצרו או יעכבו אותם. התוצאה היא שהולכת ונוצרת תרבות אחידה אחת כלל עולמית.

דיון:

- ◀ אילו מרכיבים (חפצים, מעשים, התנהגויות, פעילויות ועוד) בחיים שלכם אפשר לשייך לתהליכי הגלובליזציה?
- ◀ איך בכל זאת נוכל, בעולם גלובלי, לשמר את התרבות הייחודית לנו?